

Марія Зубрицька, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ІМЕННИКИ НЕПОВНОЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

У статті аналізуються іменники неповної числової парадигми однієї карпатської говірки, виділяються тематичні ряди лексем, встановлюється типологія та ступінь варіативності флексій.

Постановка проблеми. У діалектному ландшафті особливе місце займають перехідні зони, оскільки вони яскраво засвідчують дії уніфікаційних процесів та аналогії. Широта спектру зацікавлень диктується місцем цього сегменту національної мови у шкалі духовних і культурних цінностей. Розв'язання окремих проблем сьогодені значною мірою ґрунтується на матеріалах “Атласу української мови”, який уперше подав просторову варіативність української мови практично на всьому обширі її побутування. Значну за обсягом інформацію подають регіональні атласи, словники та збірники текстів, чимало свідчень зберігають записи до українських частин таких полімовних праць, як “Загальнослов'янський лінгвістичний атлас”, “Лінгвістичний атлас Європи”, “Загальнокарпатський діалектологічний атлас”.

Різні структурні рівні діалектної мови нерівномірно представлені в діалектологічних лінгвогеографічних працях, чимало українських діалектних мікрозон не вивчені зовсім або ж інформація про них надто обмежена.

Аналіз останніх досліджень. Однією з важливих проблем української діалектології залишається вивчення системи словозміни іменника, характер її вияву у різних класах слів, типах відмінювання, ареалогія цих типів тощо. Сьогодні ще відсутні докладні описи словозміни в окремих говірках перехідних зон, як мовно-просторових утвореннях; не складено регіональних і загальномовних атласів, хоч протиставлення є ареалогічно виразними. Між тим багатий матеріал для дослідження явищ словозміни та визначення її тенденцій дають саме говірки, оскільки в них словозмінні процеси відзначаються різноманітністю, що створює територіальну диференціацію мови.

Мета статті. Вивчення особливостей діалектної словозміни карпатських говірок актуальне насамперед тому, що це архаїчні мовні утворен-

ня, які знаходяться на межі різних українських діалектів та інших слов'янських мов. У їхній структурі можна зауважити як архаїчні, так й інноваційні риси, котрі виникли в результаті міждіалектної і міжмовної взаємодії. Метою статті є дослідження субстантивної словозмінної системи *singularia* та *pluralia tantum*, виявлення типології та варіативності флексій, формування тематичних рядів лексем, виділення їх типів.

Виклад основного матеріалу. Інформацію про іменники неповної числової парадигми розширює опрацювання великих за обсягами текстів – записів спонтанного діалектного мовлення, в яких виявляється функціональне навантаження певних відмінкових форм, характер поведінки словозмінних афіксів. Об'єктом нашого дослідження обрано говірку села Гусне, що на Львівщині. Аналіз за допомогою моделі-матриці на підставі значної кількості словоформ дозволяє з'ясувати не лише морфологічні, граматичні та акцентуаційні особливості іменників, а й виявити ступінь типологічної близькості говірки. Питання ієрархії граматичних категорій іменника неповної числової парадигми на сьогодні ще не має переконливого вирішення, хоч і визнається, що категорії роду, числа, відмінка характеризуються певною самостійністю, всі вони знаходять формальне вираження в кожній синтагмі, будь-який опис відмінкових форм є вже описом показників того чи іншого числа, а опис формантів числа є вже описом відмінкових і родових показників [6, 185].

Категорія роду є головною диференціюючою ознакою іменника. Як основний розмежувальний принцип вона використовується в більшості праць про словозміну іменника (С.П. Бевзенко, І.М. Керницький, О. Лешка, Г.В. Воронич та ін.). Вияв категорії граматичного роду тісно пов'язаний з категорією числа: тільки в однині іменники послідовно розрізняються за родами. Групування іменників, класифікація їх за родами, призвела до

ІМЕННИКИ НЕПОВНОЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

того, що в межах одного й того ж роду стали зосереджуватися іменники різних основ, з різними граматичними ознаками (відмінковими флексіями).

Первісні розрізнення між окремими типами відмінювання поступово стиралися, і кілька типів відмін або зливалися в один спільний тип, або ж, не втрачаючи повністю своєї відокремленості, отримували ряд спільних флексій. Поруч із цим процесом в іменниках діяв також процес розвитку диференціюючих засобів для вираження граматичних відношень. Причому “визначна роль у процесі уніфікації форм іменників належала родовому принципу” [2,15]. Категорія числа в говірці реалізована у формах однини, множини, зрідка – двоїни; окремий різновид становлять іменники *singularia tantum* і *pluralia tantum*.

Неповною вважається **парадигма**, у складі якої немає певної словозмінної ланки (напр., відсутня парадигма відмінюваних форм множини у збірних іменниках). Повнота чи неповнота парадигми числа залежить від приналежності іменників до розряду власних чи загальних. Як правило, власні іменники виступають субстантивами з неповною (дефектною парадигмою), оскільки вони є іменниками або *singularia tantum*, або *pluralia tantum*. За типом неповної числової парадигми відмінюються також збірні іменники.

Неповну числову парадигму, виражену формою однини, мають іменники, які називають граматичну предметність. Сюди належать назви якості і дії, які виникли внаслідок формально граматичних перетворень, напр.: *далеч’ін’*, *горд’іст’*, *с’м’іл’іст’*, *тупотн’áva*, *пlach*.

У назвах маси-речовини, якості та дії може відбуватися відособлення, викликане взаємодією лексичних і граматичних значень слова. Тому традиційно закріплена у ряді слів форма однини замінюється іменниками-назвами маси-речовини, якості та дії, які мають форму множини, напр.: *добр’і с’а вродили кукурудзи*; *май добр’і капусти*.

За змістом форми множини називають сорти або види рослин, тобто позначають іншу, нову предметність, хоча й споріднену. Це дає підстави розглядати закінчення як словотворчий афікс, а форми однини і множини – не формами одного слова, а різних слів, тобто вважати це явище лексикалізацією граматичної форми. Форма множини у подібних випадках вказує на набуття словозмінними афіксами функцій словотворення, яка раніше не була їй властива. Лексикалізація граматичної форми охоплює іменники неоднакового ступеня абстрактності значень і кількості тема-

тичних груп розширюється. Розширення тематичних рядів сприяє формуванню нових відтінків лексичного значення іменників, що набувають форм множини, напр.: *земл’а нефáйна: п’іски, йак’іс’ цв’іти і зела*.

У тематичному ряді назв атмосферних явищ форми множини виражають поняття значної кількості, чисельності, напр.: *хати в с’н’ігах, настáли холодá, впáли тумáни, задули в’ітри*.

Поняття тривалості, протяжності відтворюють форми множини у назвах пір року, напр.: *дес’ с’а д’іли мойї весни; зими т’ажк’і п’ішли*.

У говірці спостерігається перехід окремих іменників, що належать до професійної лексики з однини у множину: *сол’арки, бензини, смоли*.

Щодо назв фізичних і психічних станів (страх, сум, радість, смуток, веселість), то у формах множини простежується відтінок тривалості: *страхи н’а обс’іли*. Семантичну відособленість демонструють віддієслівні іменники. Із назви процесу в результаті лексикалізації граматичного значення може виділитися назва одиничного акту: *в’ічно там йак’іс’ крики, гойки*.

У аналізованій говірці виділяємо такі типи іменників неповної числової парадигми:

1. Тип /нас’ін’а/. 4. Тип /веч’ірк’и/
2. Тип /л’уди/. 5. Тип /молод’ата/
3. Тип /граблі/. 6. Тип /спáца/

1. Тип /нас’ін’а/. Закінчення /-а/. Іменники з кінцевими м’якими приголосними основи.

Н. нас’ін’-а

Р. нас’ін’-а

Д. нас’ін’-у

З. нас’ін’-а

О. нас’ін’-ом

М. нас’ін’-у

До цього типу належать іменники: *нас’ін’а, шумелін’а, цундрін’а, черепл’а, йід’ін’а, уд’ін’а, убут’а, бавл’ін’а, пазд’ір’а, в’іл’шан’а, лахмут’а, лозин’а, лис’ц’а, кривул’ача, лупин’а, п’іднибин’а, пит’а, прут’а, волос’а, вугл’а, скал’а, кам’ін’а, тирн’а, з’іл’а, шчасц’а, жит’а, в’іс’іл’а, здороул’а, п’ір’а, корч’іуа, копан’а, порушувán’а, пол’ін’а, обгартан’а, с’м’ім’а, рим’ін’а, сумл’ін’а*.

Особливості відмінювання

Відмінкова парадигма збірних іменників збігається із відмінюванням іменників чоловічого роду в однині. У називному відмінку аналізовані іменники мають флексію -а. У давальному та місцевому відмінках функціонують омонімічні флексії *у*. Орудний відмінок демонструє послідовне вживання флексії -ом. (*см’іт’ом, нас’ін’ом, сумл’ін’ом*).

ІМЕННИКИ НЕПОВНОЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

2. Тип /л'уди/. Закінчення -и. Лексеми з кінцевими твердими приголосними основи.

Н. л'уд-и
Р. л'уд-ий
Д. л'уд'-ом, -ам
З. л'уд-и, -е, -ий
О. л'уд'-ми, -е
М. л'уд'-ох
К. л'уд-и, -е

До цього типу належать лексеми: *л'уди, д'іти, кури, гуси сани, обзєри (оглядини), папосеми (окуляр), гарапони (обценки), вошвіла (вили).*

Особливості відмінювання

У родовому відмінку послідовно виступає флексія – **ий**: *курій, гусій, саній*. У давальному відмінку основною флексією виступає флексія – **ом**, варіативною – **ам**. У знахідному відмінку основною флексією є флексія – **и**, рідше – **ий**. Типовою для говірки є збережена давня флексія – **е** (*л'уде віджу*), яка виражає у спонтанному мовленні також і орудний відмінок (*говорит за н'у помєже л'уде*). Орудний відмінок послідовно зберігає давню флексію – **м**: *курмі, вошвіл'ми*; таке ж закінчення може набувати і лексема *вили* (і її фонетичний варіант *вила*). У місцевому відмінку фіксується безваріантна флексія – **ох**. Наприклад: *у с'ін'ох, на с'ан'ох, при д'іт'ох*). У кличному відмінку основна флексія – **и** варіантна – **е**. У експресивному демінутивному варіанті можливим є вживання давньої флексії – **ове**, – **ови**: *л'удойк'ове, л'удойк'ови*.

3. Тип. /грабл'ї/. Основа закінчується на м'який приголосний. Флексія – і

Н. грабл'ї
Р. грабл'ї
Д. грабл'їам, -ом
З. грабл'ї
О. грабл'їами, -і, грабл'їми, -і
М. грабл'їах, -оах

До цього типу належать лексеми: *грабл'ї, но-гав'їц'ї, йасл'ї, кол'їн'ї, пок'їй'ї*.

Особливості відмінювання

У родовому відмінку виступають варіантні флексії **в**, **-ї** (аналогічно до форм іменників чоловічого роду): *грабл'ї // грабл'ї, кол'їн'ї // кол'їн'ї* (в останньому слові відбувається метатетична перестановка складів). Орудний відмінок характеризується паралельними флексіями – **ами**, – **ми**, – **м'ї**. Лексема *пок'їй'ї* у цьому відмінку не має флексії – **ми**, а виступає у варіантах *пок'їями, пок'їям'ї*.

4. Тип /веч'ірки/. Іменники з кінцевим задньоязиковим приголосним основи.

Н. веч'ірки, -і
Р. веч'ірок, -ів

Д. веч'ірко́м, -ам

З. веч'ірки, -і

О. веч'ірка́ми

М. веч'ірко́х, -а

До цього типу належать лексеми: *веч'ірки, сватаньки, поминьки, в'їй'їк'ї, тил'їжк'ї, прил'ї-б'їшк'ї, волок'ї, портк'ї, лак'їск'ї, хованьки, пац'їрки, забаги, дері'їй'їаник'ї, обцен'їк'ї, гай'їк'ї, заграваньки*.

Особливості відмінювання

Для іменників у родовому відмінку характерне нульове закінчення та флексія **-ї**, причому остання виразно переважає над першою або виступає варіантною у словах: *веч'ірк'ї* – *веч'ірок*; *лак'їск'ї* – *лак'їсок* і т.д. У давальному відмінку іменники вживаються з флексіями **-ам**, **-ом** (давня): *веч'ірка́м (-ом), пац'ірка́м (-ом), волока́м (-ом), портка́м (-ом)*. Для знахідного відмінка іменників характерні флексії, ідентичні із закінченням називного чи родового відмінків, хоч простежується тенденція поширення флексії називного: *знай'ї тот'ї сватаньк'ї*; хоч *поклика'ї на заграваньк'ї*. В орудному відмінку лексеми мають безваріантне закінчення – **ам'ї**. У місцевому відмінку закріпилися паралельні флексії – **ох** (давня) і – **ах** (нова).

5. Тип /молод'ата/. Іменники з кінцевим твердим приголосним основи. Флексія –а.

Н. молод'ата
Р. молод'ат
Д. молод'ата́м, -т'ом, -т'ум
З. молод'ата, молод'ат
О. молод'ата́ми, -т'ми, -т'ма
М. молод'ата́х, -т'ох, -т'ух

До цього типу належать лексеми: *молод'ата, ворота, по́т'ата (п'іт'ата), дрова*.

Особливості відмінювання

У родовому відмінку функціонує безваріантна флексія **в**. У лексемі *ворота* відбувається закономірне чергування звуків **о** – **і** у закритому складі. Давальний відмінок відображає паралельне слововживання лексем *молод'ат'ом, молод'ата́м* у мовленні людей старшого віку – **ом** рідше – **ам**. Іноді, очевидно, внаслідок гіперичного укання флексія **-ом** трансформується у флексію – **ум** (*молод'ат'ум*). У знахідному відмінку виступає флексійна форма, ідентична з називним, рідше родовим відмінками. В орудному відмінку співфункціонують давні флексії – **ма**, – **ми**. Наприклад: *ни хут'їла́м жи́ти з му́луд'ат'ми, спе́ред му́луд'ат'ма и́йшли старо́ст'ове, а далі́в л'удойк'ове*.

Місцевий відмінок характеризується варіантними флексіями **-ах**, **-ох**, **-їх**, **-ух**: *при ворота́х // воро́т'ох // воро́т'їх // вуро́т'їх*.

ІМЕННИКИ НЕПОВНОЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ БОЙКІВСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

6. Тип /спаса/. Підтип /ір'а/.

Н. Спаса	Ір'а
Р. Спаса	Ір'а
Д. Спасу	Ір'у
З. Спаса	Ір'а
О. Спасом	Ір'ом
М. Спас'ї, -їх, -у, -а	Ір'у, -їх, -ох

До цього типу належать: *Спáса, Івáна, Пет-ра, Паўлá, Семена, Здві́га*.

Підтип Ір'а: *Миколáйа, Русáл'я, Михáйл'а, Мі́тр'а*.

Особливості відмінювання

Аналізований тип характеризується омонімією флексій у називному, родовому, знахідному та місцевому відмінках (як у іменниках з твердим, так і в іменниках із м'яким типом основ). У знахідному відмінку виступає варіантна флексія – **в**: *до Спáс ни мош жéна́м йáнка йі́сти*. Найбільше варіантних флексійних форм спостерігається у місцевому відмінку: **-а, -у, -ї**: *у Спáсу л'уде йáблык с'а найі́д'áт*. У цьому ж відмінку простежується відмінкові флексії множини: *по Спáс'їх, по Здві́з'їх, у Пётр'їх*. За схожою моделлю відмінюється іменник **Вилі́'дин'**. У родовому відмінку простежуються варіантні форми основ *Вилі́'дн'а//Вилі́кодн'а*, у орудному послідовно виступає флексія – **ом**, у місцевому – **-и, -у**.

Висновки. Парадигматика обстежуваної говірки характеризується численними варіантними формами, що дає можливість встановити їх склад і відношення в межах одного чи кількох типів відмінювання. Для неї характерна функціональна ідентичність словозмінних афіксів, паралелізм флексій для вираження того самого значення. Дублетні флексії не витісняють одна одну, а співфункціонують на правах вільної варіативної взаємозаміни в мовленні, ситуативно звужуючи сферу вживання альтернативних форм.

В В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Мудрість простої людини в паляниці звичайній живе...”

Василь Симоненко
поет

“Зрозумійте неминучий психологічний закон праці в житті, якщо хочете жити згідно з законами душі, якщо не хочете страждати від їх порушення то майте серйозну мету в житті, якої ви могли б досягнути вільною працею, якщо ви вдало виберете працю і вкложите в неї всю свою душу, то щастя само вас відшукає”.

Костянтин Ушинський
видатний педагог класик

В В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

Паралелізм флексій, на основі якого відбувався процес заміни старих форм новими, є ознакою динамізму словозмінних типів іменника. Типи словозміни іменника характеризуються відповідною системою відмінкових протиставлень і набором відмінкових флексій. Процеси уніфікації в межах словозмінних типів можуть давати уніфікацію закінчень і, навпаки, ще більшу роздрібненість їх у випадку взаємодії. Велике значення має дія граматичної аналогії. Іменники *pluralia tantum* характеризуються більш архаїчним набором флексій. Це пояснюється меншою активністю їх уживання, що не сприяло формуванню уніфікованої моделі відмінювання.

1. Атлас української мови: у 3-х т. – К.: Наук. думка. – Т. 1. – 1984., Т. 2. – 1988. – Т. 3. – 2001.

2. Бевзенко С. Діалектні і інтердіалектні з походження явища в сучасній українській літературній мові // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. – Київ.: Наук. думка, 1972. – С. 88 – 90.

3. Воронич А. Среднеднепровский диалект украинского языка в XVII в (Система словоизменения имени существительного). – Автореф. дис. канд. филол. наук. – К., 1984.

4. Гриценко П. Моделирование системы диалектной лексики. – К.: Наук. думка, 1984.

5. Керницький І. Система словозміни в українській мові. – К.: Наук. думка, 1967.

6. Лешка О. Говор села Убля восточной Словакии. – Прага: cabinet cizich jazyků ČSAV, 1973.

7. Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. – Дрогобич: Коло, 2002. – 148 с.